

DARVAI TIBOR

RÍTUSOK AZ ÚTTÖRŐVEZETŐ C. FOLYÓIRAT FÉNYKÉPEIN

A (fény)képpel megjelenített individuuum vizsgálata néhány évtizede a különböző tudományágak – neveléstudomány, szociológia, antropológia, pszichológia – vizsgálódásainak permanens területe. Jelen kutatás ezen interdiszciplináris terület eleddig kevésbé vizsgált területét mutatja be. A kutatás arra irányul, hogy megvizsgálja, hogy a szocialista-kommunista világképet tükröző szaksajtó egy periodikájának fényképi világában pontosan milyen rítusok jelennek meg.

A beszámoló forrása az *Úttörővezető* c. periodika, annak is az 1953-as, 1963-as, 1973-as és 1983-as évfolyamai, melynek fényképeit az ikonográfia/ikonológia módszerével elemeztük. A mennyiségi feltárás után az lett megvizsgálva, hogy a fényképi világban milyen rituális elemek, milyen ritualizációs folyamatok jelennek meg az ideológiailag-politikailag homogén korszakban, illetve ezekben történik-e változás, és ha igen, akkor milyen.

A tanulmány hipotézise szerint a vizsgált évfolyamokban a deritualizáció folyamatának lehetünk szemtanúi, vagyis a rítusok és ritualizációs folyamatok fokozatosan kiszorulnak, eltűnnek a periodika fényképi univerzumából.

IKONOLÓGIA/IKONOGRÁFIAI

A képi anyag feldolgozásához az ikonológia/ikonográfia módszerét használtuk. Az ikonológia a humán tudományokban bekövetkezett képi fordulat ('pictorial turn') hatására került a vizsgálódások előterébe (Michell 1994). Gottfried Boehm (1994) már ikonológiai fordulatról ('iconic turn') számol be. Michell és Boehm szerint megnövekedett a kép, a képiség jelentősége, és az élet minden területén előtérbe került a képek és szimbólumok használata.

A társadalomtudományok ugyan gyorsan érzékelték az új tudomány és metológia jelentőségét (Schiffler és Winkeler 1991; Wünsche 1991), de a neveléstudomány viszonylag későn ismeri fel az ikonológia-ikonográfia használatának lehetőségét (Pilarczyk és Mietzner 2010), s ehhez képest e módszer felé még kevésbé mutattak érdeklődést a hazai kutatók.

Jelen vizsgálat a pedagógiai és nem pedagógiai terekben képileg rögzített kultúrát írja le és elemzi kvalitatív és kvantitatív szempontból. Ehhez a hazai neveléstudományi szaksajtó azon részét tekintjük át, amelyben a képi ábrázolásnak, s azon belül a sajtófotónak is szerep jut – mégpedig a szocializmus világképéhez és antropológiai nézeteihez szorosan kötődő szocialista pedagógia korszakában.

A RÍTUS FOGALMÁNAK KIBŐVÍTÉSE

A képi tartalom leírása a kulturális antropológiából ismert rítusok mentén lett elvégezve. A Magyar Néprajzi Lexikon (Ortutay 1981: 356-357) szerint a rítus(ok) szokáscelekmény(ek), amely(ek) fő funkciója az egyén biztonságérzetének megteremtése, valamint hogy az individuum jól el tudjon igazodni és képes legyen megtalálni helyét a társadalom szövevényében. Jelen tanulmány a rítus fogalmát kibővített értelemben használja. Rítusnak tekint minden olyan társas/társadalmi/egyéni eseményt, ahol a rítushoz szükséges szimbólumok megjelennek. Minden rítushoz szükségesek materiális jelképek, amelyek a rítust rítussá teszik, hiszen ezek nélkül a rítus egyszerű társadalmi cselekvés lenne – weberi értelemben. Vagyis jelen vizsgálódás rítusnak nevezett – amúgy olyan mindennapi – társadalmi cselekvést is, ahol megjelent legalább egy, a rítushoz szükséges ideológiai szimbólum is. Például, ha olyan fénykép jelent meg az Úttörővezető hasábjain, ahol két diák olvasott, de rajtuk úttörőnyakkendő, vagy úttörőruha volt, akkor ez rítusként lett értelmezve. Mégpedig azért, mert ideológiai szimbólum nélkül az olvasás egyszerű, hétköznapi- mindennapi cselekvés, de az ideológiai jelkép megjelenésével az olvasás aktusa már átértelmeződött, egy magasabb – ideológiai, politikai – „szférába” lett áthelyezve. A szimbólum által a cselekmény átkonstruálódik, újrateremtődik, ahol a két diák már nemcsak olvas, hanem az ideológiai jelkép által a szocialista-kommunista eszmerendszer vonatkoztatási architektúrájának elemeként cselekszik.

A rítusok szimbólumokkal felruházott materiális eszközeinek jelenléte az, ahol a rítus-definíció kibővítve és átminősítve lett.

AZ ÚTTÖRŐVEZETŐ ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Az Úttörővezető című periodika sajátos helyet foglal el a neveléssel foglalkozó szocialista szaksajtó erőterében, hiszen a közösségi nevelés színterével, az úttörők és úttörővezetők tanításával, oktatásával foglalkozik. Nem miniszteriális kiadvány, hanem „*A Magyar Úttörők Szövetségének lapja*”.

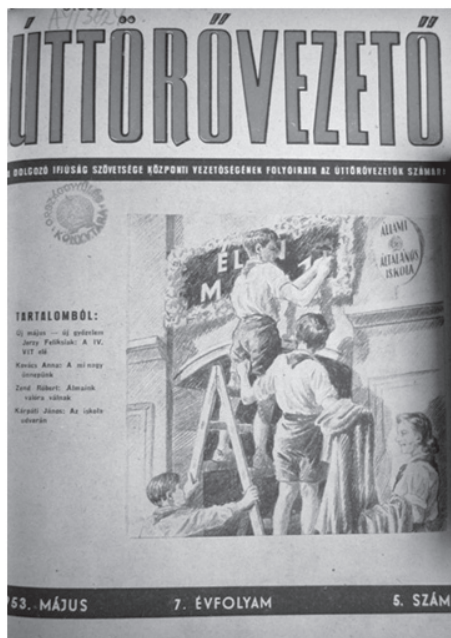
A folyóirat 1947 májusában jelenik meg először, főszerkesztője Zsigmondi László. Trencsényi-Waldapfel Imre, aki 1948-ban a folyóirat főszerkesztője, így határozza meg az Úttörővezető feladatát: (...) elengedhetetlenül sürgössé vált egy lap megindítása, amely szilárd elvi szempontok alapján, de a gyakorlati feladatokról egy pillanatra sem elfordítva figyelmét tartsa napirenden az úttörővezetők legfontosabb kérdéseit, s adjon ezekre magvas és közérthető választ. Olyat, amelyet a pedagógiai képzettséggel még nem rendelkező ifivezető is megért, de amit a pedagógusvezető is szívesen elfogad, mert valóban élő problémát segít megoldani (Záhonyi 198: 86).

A periodika ezen alapcélkitűzései, feladatai nem változtak a vizsgált időszakban.

A magas példányszámban megjelenő kiadvány kiadója az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. A központilag szerkesztett és terjesztett lap ekkori megjelenése 10 500 darab körül mozog. A lap legmagasabb példányszámait 1953-ban 9100, 1963-ban 11 400, 1973-ban 24 900, 1976-ban 27 500 (Záhonyi 1980: 124).

A folyóirat célja az úttörő és úttörővezető korú népesség ideológiai kiszolgálása, ezért a lap szerkesztői erőteljesen törekedtek az olvassmányosságra, valamint az olvasóközönség képek általi kiszolgálására. A nyomtatványban a képek feladata a szöveg kiegészítése, megtámogatása. Az illusztrációk funkciója a szöveg befogadásának megkönnyítésében merül ki, a képek az adott szövegről referálnak.

1. kép: Úttörővezető 1953. VII. évf. 5. szám. első külső borító

(Fotó: szerző, cím nélkül)

1953

1953-ban az Úttörővezető A/4-es alakban jelenik meg, 12 számmal. Ebből a február-márciusi és a június-júliusi számok összevontak, a lap terjedelme 24 oldal, míg a február-márciusi összevont számok esetében 32, a június-júliusi szám pedig 48. Ekkor a folyóirat főszerkesztője Gaál Ferenc (1952. 2. számtól 1954. 10. számig). A folyóirat ebben az évben fényképeket csak a belső oldalakon tartalmazott, a fedőlapokon nem.

1963

1963-ban az Úttörővezető B/5-ös alakban jelenik meg, 12 számmal. Ebből a június-júliusi és az augusztus-szeptemberi számok összevontak. A lap oldalszáma 32, az összevont június-júliusi esetében 48, az augusztus-szeptemberiben pedig 64. A folyóirat főszerkesztője ebben az évben Záhonyi Ede (1962. 3. számtól).

A periodika itt már fényképeket nemcsak a belső oldalakon tartalmaz, hanem a külső borítón, fedőlapon is.

2. kép: Úttörővezető 1963. XVII. évf. 5. szám. első külső borító

(Fotó: Csuzi Zsuzsa, Ménesi Dezső, vagy MTI fotó, cím nélkül)

1973

1973-ban az Úttörővezető B/5-ös alakban jelent meg, 12 számmal. Ebben az évfolyamban egy összevont szám jelent meg, a július-augusztusi. A periodika oldalszámjai jelentős változást mutattak: januártól májusig 48 oldalt tartalmazott, a júniusi 64-et, a júliusi-augusztusi szintén 64-et, a szeptemberi ugyancsak 64-et, az októbertől decembertől pedig 48-at.

Ekkor a folyóirat főszerkesztője Záhonyi Ede. A periodika fényképeket mind a belső lapokon és a fedőlapokon is tartalmaz.

3. kép: Úttörővezető 1973. XXVII. évf. 6. sz. első külső borító

(Fotó: Lengyel Miklós, Tiszteleg a vörös zászlónak az Úttörővezetők V. Országos Konferenciáján)

1983

1983-ban az Úttörővezető szintén B/5-ös formátumban jelent meg, 12 számmal. Ebből a július-augusztusi összevont volt. A periodika oldalszámai nem egységesek, változást mutatnak: a januári és a februári 48 oldalt tartalmaz, a márciusi 64-et, áprilistól májusig 48-at, júniusban 64-et, a július-augusztusi összevont szám 64-et, szeptembertől novemberig 48-at, decemberben pedig 64-et.

Ebben az évben a folyóirat főszerkesztője Horváth Mihály. A periodika fényképeket a borítókön és a belső oldalakon is tartalmaz.

4. kép: Úttörővezető 1983. XXXVII. évf. 6. sz. első külső borító

(Fotó: Nagy Péter, cím nélkül)

AZ ÚTTÖRŐVEZETŐ KÉPSZERKESZTÉSI GYAKORLATA

Az 1953-as évben a periodika impresszuma képszerkesztő nevét nem tartalmazza, a fénykép készítőjére nem található utalás. A lap csak fekete-fehér fényképeket tartalmaz.

1963-ban még szintén nem rendelkezik képszerkesztővel az Úttörővezető, a fényképek szerzője csak a címlapok esetében beazonosítható az impresszum alapján. Más fényképeknél az impresszum képkészítői csoportot ad meg, így az egyes fotográfusok alkotásai nem beazonosíthatók. Színes fényképeket csak a fedőlapok tartalmaznak.

1973-ban már megjelenik a tördelő-és képszerkesztő neve, januártól februárig Forrai János, márciustól szeptemberig Szalay Emília, októbertől decemberig Lukács Györgyi. A fényképek alkotói csak a címlapok esetében beazonosítható, más esetekben csak alkotói csoport lett megadva. Színes fényképek csak a fedőlapokon láthatóak.

1983-ban az impresszumból eltűnik a képszerkesztő titulus, csak a tördelőszerkesztő nevét tartalmazza, aki ebben az évben Gaál László. A fényképek szerzői – az előző évekhez hasonlóan – csak a fedőlapok esetén található meg, más esetekben szintén alkotói csoport van feltüntetve. Színes fényképek csak a fedőlapokon vannak, a belső oldalakon csak fekete-fehér képek találhatóak.

1. táblázat: Egyedi és sorozatképek aránya a sajtófotókon

	Egyedi képek (%)	Sorozatképek (%)
1953	72,4	27,6
1963	58,3	41,7
1973	42,9	57,1
1983	55,3	44,7

A vizsgált években az egyedi képek dominálnak, bár számuk fokozatosan csökken a sorozatképekkel szemben, sőt az 1973-as évben az utóbbiak lesznek dominánsak. Ez valószínűleg azt jelenti, hogy a szerkesztők kevésbé hisznek az önálló jelentéssel bíró képek magyarázó erejében, inkább a képegyüttessel elmondható és az általuk vizualizálható történetekben bíznak. E tendencia ellentétes előjelű a *Tanító* c. neveléstudományi folyóiratban vizsgáltakkal (vö. Géczy és Darvai 2010), ahol is a fényképi hangsúly fokozatosan az egyedi képekre helyeződött át.

2. táblázat: Gyermek(ek) és felnőtt(ek) jelenléte a sajtófotókon

	Gyerek(ek) (%)	Gyerek(ek)- Felnőtt(ek) (%)	Felnőtt(ek) (%)	Nincs egyén/nem megállapítható (%)
1953	51,7	20,7	13,8	13,8
1963	53,3	28,3	10,1	8,3
1973	37,7	26,6	22,5	13,2
1983	29,8	18,4	47,5	4,3

A kérdéses évfolyamokban az a tendencia rajzolódik ki, hogy a gyermekábrázolás dominanciája fokozatosan megszűnik, helyette pedig a felnőttek fényképi megjelenítése kerül a periodika fényképi világának előterébe. Az 1983-as évben azért olyan kiugróan magas a felnőtteket ábrázoló fényképek aránya, mert ezen év fotói közül nagy számban kerülnek ki az értelmiségiekkel, pártvezetőkkel, pártfunkcionáriusokkal készült interjúkhoz kapcsolódó portréfotók.

RITUALIZÁCIÓ ÉS DERITUALIZÁCIÓ FOLYAMATA A SAJTÓFOTÓKON

A ritualizáció folyamata nemcsak az ideológiai szimbólumokon keresztül és által jöhet létre, hanem más jelképeken, például a tanári szimbólumokon keresztül is.

3. táblázat: Tanári szimbólumok a sajtófotókon

	Tanári köpeny/ruha (%)	Tanári pálca (%)	Egyéb (%)
1953	0,0	0,0	0,0
1963	0,0	0,0	0,0
1973	0,0	0,0	0,0
1983	1,4	0,0	0,0

Tanári szimbólumok egyáltalán nem vagy nagyon kevéssé jelennek meg a fényképek között. Az egyetlen tanári jelkép, amely feltűnik, a tanári köpeny, de az is csak egyedül az 1983-as évben, melynek száma alig haladja meg az 1%-ot. Ezek szerint, a rituális és nem rituális cselekedetek közül a tanár szerep és a tanári jelképek kiszorultak, illetve meg sem jelentek az úttörők és úttörővezetők életében – a fényképek tanúsága szerint. Ez nagy valószínűség szerint nem azt jelenti, hogy

a tanítók vagy a tanárok nem vettek részt az úttörők nevelésében, koordinálásában, hanem azt, hogy ugyan jelentős szerepük volt, de nem tanári mivoltukban, hanem más szerepkészletet öltöttek magukra. Ez pedig az ideológiai vagy mozgalmi nevelő volt, mely nem használt archetipikus tanári jelképeket, hanem inkább a mozgalmi neveléshez köthető ideológiai szimbólumokkal szerelkezett fel, például úttörőegyenruha és úttörőnyakkendő.

4. táblázat: Ideológiai szimbólumok jelenléte a sajtófotókon

	Ideológusok (%)	Vörös csillag (%)	Zászló (%)	Idézet (%)	Szobor (%)	Úttörő-egyenruha (%)	Úttörő-nyakkendő (%)
1953	10,3	0,0	13,8	0,0	3,4	44,8	58,6
1963	0,0	1,7	11,7	0,0	1,7	50,0	58,3
1973	1,0	1,0	20,4	3,1	1,6	46,1	54,5
1983	0,7	0,0	4,3	0,7	0,0	7,1	11,3

Megjegyzés: Egy-egy fényképen több ideológiai szimbólum is megjelenhet

Az ideológiai szimbólumok a rítusok legmeghatározóbb tárgyi eszközei. Az úttörőélet rítusainak elengedhetetlen kellékei. Enélkül a ritualizáció folyamata nem mehet végbe. A legkevésbé használt szimbólumok a cselekvés helyszínéhez köthetők közül kerülnek ki, például ideológusok képei, szobrai, a vörös csillag, a zászló vagy idézet formájában. Jellemző rájuk, hogy a fényképi világban fokozatosan háttérbe szorulnak a kérdéses években. Míg az 1953-as évfolyamon belül az ideológusok képei a fényképek közel 11%-án jelentek meg, addigra ez az 1983-as évekre közel 1%-ra csökkent. A zászló megjelenésének száma annyiban elűt az ideológusok képeinek számától, hogy 1973-ban éri el a legmagasabb megjelenési számot, közel 21%-ot, majd radikálisan csökken, 4%-ra.

A rítusokhoz szükséges ideológiai szimbólumok közül a legnépszerűbbek a test és testthárhoz kapcsolódó jelképek, az úttörőegyenruha- és nyakkendő. Kettőjük közül az úttörőnyakkendő az a szimbólum, mely a legtöbbet szerepel fényképeken. Viszont mindkettőre ugyanaz a tendencia érvényesül: az idő előrehaladtával megjelenésük száma radikálisan csökken. Az úttörőegyenruha tekintetében a kezdeti közel 45%-ról 7,1%-ra zuhan megjelenési száma, míg az úttörőnyakkendő esetében az 1953-as évi közel 59%-ról 1983-ra 11%-ra esik vissza.

5. táblázat. Rituális cselekvések jelenléte a sajtófotókon

	Felvonulás (%)	Ünnep, megemlékezés (%)	Kitüntetés átadása (%)	Avatás (%)
1953	0,0	0,0	0,0	0,0
1963	0,0	20,0	0,0	3,3
1973	2,6	7,9	5,8	0,0
1983	0,0	5,0	0,0	0,0

A rituális cselekvések számát tekintve megállapítható, hogy a kérdéses években megjelenő rituális cselekvések közül az 'ünnep/megemlékezés', illetve a 'kitüntetés átadása' jelent meg a legnagyobb számban. Az 1953-as évben a fényképeken nem jelent meg egyetlen rituális esemény sem, míg az 1983-as év fényképein csak 'ünnep/megemlékezés' jelent meg rituális aktusként. Az 1963-as lapszámokban átlagban minden ötödik kép ünnepet/megemlékezést mutatott be, majd ez 1973-ban jelentősen csökkent, később a 1983-ra elérte az 5%-os szintet. Minden kategóriában jelentős csökkenés ment végbe, a deritulizáció folyamatát lehet megállapítani.

6. táblázat: Nem rituális cselekvések jelenléte a sajtófotókon

	Tanóra (%)	Munka (%)	Játék (%)	Kirándulás (%)	Politikai esemény (%)	Ideológiai-mozgalmi nevelés (%)	Egyéb (%)	Nincsen (%)
1953	17,2	6,9	0,0	10,3	3,4	31,0	17,2	6,9
1963	3,3	5,0	10,0	1,7	0,0	11,7	23,3	15,0
1973	2,6	3,7	10,5	4,2	17,8	17,3	9,4	17,3
1983	1,4	11,3	14,2	5,0	2,8	7,1	14,2	39,0

A nem rituális cselekedetként értelmezett tevékenységek – az Úttörővezető kérdéses éveiben a fényképi világban – felül vannak reprezentálva a hagyományos értelemben vett rituális eseményekkel szemben.

A nem rítusként értelmezett cselekvések közül az 'ideológiai nevelés' volt az a szegmens, ahol a legnagyobb csökkenés történt, és a 'játék' kategória az, ahol a legnagyobb emelkedés történt. Az 'egyéb' kategória is a vizsgált négy évfolyamban

számottevő megjelenéssel rendelkeznek. A fényképek jelentős részén nem látható semmilyen – rituális vagy nem rituális – cselekvés. Ezek a fotográfiák általában az évfolyamok tekintélyes részét teszik ki. Ezen dokumentumok általában gyermekeket ábrázolnak, illetve jelentős részük értelmiségiekkel, pártvezetőkkel készített interjúkhoz kapcsolódó portréfotók – melyek csak az első antropológiai teret mutatják, így cselekvés nem vagy ritkán kapcsolódik hozzá.

7. táblázat: Nem rituális cselekvések jelenléte az úttörőnyakkendő-viselés előfordulása alapján

	Tanóra (%)	Munka (%)	Játék (%)	Kirándulás (%)	Politikai esemény (%)	Ideológiai-mozgalmi nevelés (%)	Egyéb (%)	Nincsen (%)
1953	60,0	50,0	0,0	60	0,0	77,8	60,0	0,0
1963	100,0	33,3	66,7	66,7	0,0	85,7	35,7	22,2
1973	100,0	42,9	60	75,0	82,4	78,8	38,9	9,1
1983	50,0	12,5	5,0	28,6	0,0	40,0	5,0	5,5

Megállapítható, hogy az ideológiai szimbólumok megjelennek a különböző cselekvésekben, és azokat ritualizálják. Úgy tűnik, hogy a ritualizáció nem a tipikus rituális cselekményekben ment végbe, hanem ez a folyamat kiterjedt a mindennapi élet egyéb cselekvéseire. Vagyis nem a társadalom egy szegmense ritualizálódott, hanem a társadalom egésze.

A legnagyobb elemszámok az 'ideológiai nevelés', a 'politikai esemény' és 'kirándulás' kategóriáknál találhatók, itt megjelenik az ideológiai szimbólumok közül a leggyakoribb az úttörőnyakkendő, ahol megjelenési számuk az utolsó vizsgált évnél mindig alacsonyabb, mint az első évben.

8. táblázat: Az összes cselekvések aránya az úttörőegyenruha és úttörőnyakkendő-viselés megjelenése szerint

	Úttörőegyenruha (%)	Úttörőnyakkendő (%)
1953	44,8	58,6
1963	50,0	58,3
1973	46,1	54,5
1983	7,1	11,3

Megjegyzés: az évszámok tartalmazzák a fényképeken megjelenő összes cselekvést

A táblázat jól mutatja azt a jelenséget, hogy a fényképeken megjelenő összes cselekvésekben radikálisan csökken az úttörőnyakkendők aránya, hiszen míg az 1953-as évben a cselekvések közel 59%-án jelent meg ritualizációs szimbólum, addig ez 1983-ra közel 11%-ra csökkent. Ugyanez megállapítható az úttörőegyenruha esetén is. Ez a radikális csökkenés is a deritualizáció folyamatát támasztja alá.

9. táblázat: Pedagógiai terek a sajtófotókon

	Iskolai tanterem (%)	Tornaterem (%)	Könyvtár (%)	Iskolaudvar (%)	Egyéb iskolaépítészeti tér (%)
1953	20,7	0,0	6,9	0,0	3,4
1963	5,0	6,7	0,0	5,0	6,7
1973	4,7	0,0	0,5	0,0	1,0
1983	8,5	0,0	0,0	4,3	0,7

A tanárhoz kötött szimbólumok is kevésbé jelennek meg a fényképeken, ugyanez a tendencia rajzolódik ki a pedagógiai terek esetében is. A pedagógiai terek közül a legrelevánsabban az iskolai tanterem jelenik meg, mely azonban az 1953-as évi közel 21%-os szintről 1983-ra a közel 9%-os szintre csökken. A tornaterem és a könyvtár egy-egy évben jelenik meg, előbbi 1963-ban, míg utóbbi 1953-ban. Az iskolaudvar is a második legjelentősebb pedagógiai térnek mondható, hiszen 4 évfolyamból kettőben is megjelent, 1963-ban és 1983-ban. Mindegyik pedagógiai térről elmondható, hogy a vizsgált időszak végére megjelenésének száma jelentősen csökkent.

10. táblázat: Nem pedagógiai terek a sajtófotókon

	Városi tér (utca+tér)	Stadion	Iroda/ dolgozós- zoba	Természeti táj (erdő+folyó)	Előadó- terem	Úttörő- otthon/ ház	Úttörő- tábor	Egyéb	Nincs ped.-nem ped. tér
1953	17,2	0,0	0,0	24,1	0,0	6,9	3,4	3,4	14,0
1963	8,4	8,3	1,7	8,4	0,0	3,3	15,0	15,0	18,1
1973	14,2	4,2	0,0	3,6	1,6	31,9	13,6	16,2	8,5
1983	9,2	1,4	5,7	4,9	1,4	8,5	5,7	20,6	29,1

A nem az iskoláztatás racionalitásához köthető terek túlsúlya állapítható meg a pedagógiai terekkel szemben. Úgy tűnik, hogy mind a mesterséges és természetes nem pedagógiai célú terek száma (városi tér, stadion, úttörőház, úttörőtábor, stb.) fokozatosan csökken. Ezzel szemben fokenként növekszik az 'egyéb' kategória – például mesterséges építmények száma – és az olyan fényképek száma, melyek nem tartalmaznak sem pedagógiai, sem nem pedagógiai teret. Utóbbiak jelentős része a már fentebb említett interjúk portréfotóiból kerülnek ki.

A rituális tevékenységekhez köthető helységek száma a vizsgált években jelentősen csökken. Ez elmondható mind a városi térről – utca, tér –, melyek az ünnepek, felvonulások és megemlékezések színterei, valamint a természeti tájakról is, melyek leginkább a kirándulások helyszínei.

Az úttörőotthonok, úttörőtábor és előadótermek számosságának kérdéskörében nemcsak csökkenés, hanem visszatérés, ciklikusság szemtanúi is lehetünk. 1953-ban a fényképek közel 7%-án jelentek meg ezek az intézmények, 1973-ban már közel 32%-ban, majd az 1983-as évek közel 9%-os száma gyakorlatilag az induló év számát (re)prezentálja. Az úttörőintézmények – úttörőotthon, úttörőtábor – is deritualizációs folyamaton esnek át – kvantitatív értelemben.

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban a rítusok mentén az ikonológia/ikonográfia módszerével elemeztük az Úttörővezető c. folyóirat fényképi anyagát az 1953-as, 1963-as, 1973-as és 1983-as években. A mennyiségi feltárás után arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen változások mennek végbe a rítusok tekintetében, illetve történik-e változás a tanulmányozott években.

Először ehhez a különböző szimbólumok – tanári, ideológiai – jelenlétét vizsgáltuk meg. Abból indultunk ki, hogy a rítusok meglétéhez elengedhetetlenül szükségesek a jelképek, mivel ezek adják meg a rítusok értelmét, jellegzetességeit. A tanári szimbólumok elenyésző szinten jelennek meg a fényképi világban. Ennek lehetséges magyarázata az a tény, hogy az úttörők nevelői nem tanárként, nem tanár szerepben jelennek meg az úttörők között, hanem ideológiai, mozgalmi nevelőként, amelyhez nem a tanári attribútumok szükségesek, hanem a mozgalmi nevelőké.

Az ideológiai szimbólumok – mint a rítusok tárgyi eszközei – már jelentős számban jelennek meg a fényképeken. Ezek közül a legnagyobb gyakorisággal az úttörőegyenruha és az úttörőnyakkendő fordul elő. A vizsgált években előrehaladva viszont radikálisan csökken megjelenési számuk, mely tendencia más ideológiai szimbólumokról is elmondható. A rítusokhoz szükséges jelképek fokozatosan kivonódnak a fényképi világból, a rítusok ezáltal háttérbe szorulnak. Ezt a folyamatot deritualizációnak nevezzük.

Az ideológiai, rituális szimbólumok csökkenése kimutatható a fényképeken megjelenő cselekvésekben is. Ezt a folyamatot támasztja alá az is, mikor az összes ideológiai szimbólum megjelenési gyakoriságát vizsgáltuk a cselekvésekre nézve, és ugyanezen tendencia rajzolódott ki, ha csak egy jelképet, a leggyakoribbat, az úttörőnyakkendőt vetettük össze a megjelenő cselekvésekkel

A rituális cselekvések helyszínéhez köthető terek jelenlétében is csökkenés látható, leginkább az úttörőotthon és úttörőtábor esetében. Sőt, ha az úttörőotthon, úttörőtábor és előadóterem kategóriákat nézzük, akkor az vehető észre, hogy nemcsak csökkenés állt be, hanem az 1983-as megjelenési gyakoriság szinte csak 1-2%-os eltérést mutat az induló 1953-as számokhoz képest. Tehát ennek az apadásnak – e három kategória tekintetében – iránya is van, ami visszatérést, ciklikusságot mutat. Az úttörőotthon, úttörőtábor és előadóterem megjelenési száma visszatért a kezdő időpont számaihoz.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a rítusok jelenlétét és változásait vizsgáltuk az Úttörővezető c. folyóiratban található fényképek alapján.

A kutatás alapján megállapítható, hogy a fényképi világból fokozatosan kiszorulnak a rituális és egyben ideológiai szimbólumok. Ezt a tendenciát deritualizációnak nevezzük. Míg a ritualizáció folyamatának terjedése, illetve megléte látható – kisebb nagyobb megingásoktól eltekintve – az 53-as, 63-as és 73-as évek fényképein, addig az 1983-as évre a ritualizáció hiánya, a deritualizáció válik jellemzővé. Egyes kategóriákban – úttörőotthon, úttörőtábor és előadóte-

rem gyakorisága – nemcsak deritualizáció ment végbe, hanem visszatérés is a kezdeti 1953-as évhez. Ezek szerint a fényképek megjelenésében jelentős minőségi és mennyiségi változások mentek végbe.

A megállapítások több kérdést vetnek fel. A deritualizációs tendencia megjelenik-e nemcsak a vizsgált években, hanem más évfolyamokban is? Azok ezt támogatják vagy cáfolják? Más képes neveléstudományi folyóiratokban (*Köznevelés, A Tanító, Óvodai Nevelés*) is megjelenik a deritualizáció? Vagy ez specifikusan csak az Úttörővezetőre jellemző? Ez utóbbira – részleges – választ lehet adni. Más vizsgálat is hasonló eredményre jutott (Géczi és Darvai 2010), ahol a Tanító c. folyóirat fényképei lettek ikonográfiai vizsgálat alá véve, és ott szintén megjelent a deritualizáció folyamata.

A másik kérdés a deritualizáció hatására vonatkozik. Mivel a rítusok, a rituális cselekvések egyik legfontosabb funkciója a társadalmi struktúrák fenntartása és megerősítése, ezért elmondható-e, hogy a fényképi világban megjelent deritualizációs tendencia reflektál szocialista-kommunista rendszer erodálási folyamatára? Vagyis van-e ok-okozati összefüggés a társadalmi-ideológiai-politikai változás és a neveléstudományi lapok fényképi világában bekövetkező transzformáció között. Ha van reláció, akkor elmondható-e, hogy már az 1983-as években – vagy netalántán még korábban – megjelent a fennálló rendszer változásának/váltásának (elő)szele?

IRODALOM

- Boehm, Gottfried (1994) (szerk.): *Was ist ein Bild?* München: Wilhelm Fink.
- Géczi János és Darvai Tibor (2010): A Tanító c. folyóirat képeinek minőségi ikonográfiai vizsgálata. *VIII. Pedagógiai Értékelési konferencia* (Szeged, 2010. április 17).
- Kéri Katalin (2009): Hervasztó jelen, virágzó jövő. Gyermekábrázolás a Nők Lapja címlapjain az 1950-es években. In Szabolcs Éva (szerk.): *Ifjúkorok, gyermekvilágok II.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 111-166.
- Michell, William J. Thomas (1994): The Pictorial Turn. *Artforum*, 1992/3: 89-94.
- Ortutay Gyula (1981) (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pilarczyk, Ulrike és Ulrike Mietzner (2010): A képtudomány módszerei a neveléstudományi és társadalomtudományi kutatásban. *Iskolakultúra* 20 (5-6): 3-20. (Melléklet I.)
- Schiffler, Horst és Rolf Winkeler (1991): *Bilderwelten der Erziehung. Die Schule im Bild des 19. Jahrhunderts.* München: Weinheim.
- Wünsche, Konrad (1991): Das Wissen im Bild. Zur Ikonographie des Pädagogischen. *Zeitschrift für Pädagogik*, 27. különszám: 273-290.
- Záhonyi Ede (1980): *A magyar úttörősjátó három évtizede 1946-1976.* Budapest: Ságvári Endre Könyvszerkesztőség.